

Fra landsting til landsoverret

Retsreformen i 1805

Paul G. Ørberg

Fortid og Nutid marts 1997, s. 50-61

Først med retsreformen i 1916 skiltes i Danmark den dømmende og den udøvende myndighed. Indtil da var domstolssystemet i Danmark forbløvendt stabilt. På et punkt skete der dog en ændring, nemlig når det gælder de overordnede retter. Her skete der i den store reformperiode omkring 1800 en betydelig forenkling af appelretssystemet. Det er denne retsreform Paul G. Ørberg her giver en oversigt over. Hans oversigt lader klart skinne igennem, at baggrunden for reformen ikke så meget var et spørgsmål om nye retsprincipper, men nok så meget et spørgsmål om rationalisering.

Paul G. Ørberg, f. 1923, cand.mag., arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland 1962-1993.

Det er ikke at undres over, at også *domstolene*, lige som næsten alt andet, blev underkastet en nyordning i den store reformperiode 1784-1814. Det kom dog kun til at gælde de overordnede instanser og rådstueretterne i nogle få købstæder. For de ordinære underordnede instanser, byting, herreds- og birketing, nøjedes man med *forordningen af 3. juni 1796* om »rettens vedbørlige og hurtige pleje«, som forøvrigt også havde betydning for de overordnede retter.¹ Denne forordning, som først og fremmest skulle modvirke rettergangens langsomhed og bl.a. indskrænke antallet af stokkemænd fra 8 til 4, ændrede ikke ved domstolenes karakter. Dog skete der for birkejurisdiktionernes vedkommende i forlængelse af 1805-reformen nogle ændringer og indskrænkninger.²

Christian Vs Danske Lov (1. bog) havde ikke ændret på det domstolssystem, der var overleveret fra ældre tid, og mellem 1683 og 1805 var der kun sket nogle ændringer i birkejurisdiktioner og rådstueretter. En undtagelse var alene København. Hovedstadens

temmelig diffuse jurisdiktionsforhold havde Struensee bragt nogenlunde orden i ved at lade Hof- og Stadsretten afløse en række forskellige domstole (forordningen 15. juni 1771).³ Det var i øvrigt omtrent den eneste af Struensees reformer som forblev uantastet efter hans fald i 1772.

Landstingene før 1805

I Danmark fandtes før 1805 følgende »overretter«: Fem landsting: Nørrejyllands (i Viborg), Sjællandsfars (i Ringsted), Fynbo (i Odense), Lolland-Falsters (i Maribo) og Bornholms (oprindeligt i Åkirkeby, fra 1771 i Rønne). Desuden havde enkelte købstæder såkaldt »lands tingsret«, dvs. at domme fra deres byting ikke, som normalt, appelleredes til landstinget, men til rådstueretten, hvor magistraten, borgmestre og rådmænd, dømte. Det gjaldt før 1805 fem købstæder, alle jyske: Aalborg, Viborg, Randers, Århus, og Fredericia. Her fungerede rådstueretten samtidig som første instans i bl.a.

næringsssager; for disse sagers vedkommende var der appel til landstinget. Fra den københavnske *Hof- og Stadsret* var der direkte appel til Højesteret.

Landstingenes opgaver

Som *dømmende* myndighed fungerede landstingene alene som melleminstans. man behandlede appelsager, der var indstævnedes fra herreds-, by- og birketing, mens der fra landstingene atter var appel til Højesteret. I sager om frit jordegods var der dog mulighed for, at landstinget kunne dømme i 1. instans (Danske Lov 1-5-20 og 21, 1-6-14). Ved siden af sin domsmyndighed virkede landstinget som obligatorisk *tinglysningsinstitution* for så vidt det drejede sig om frit jordegods, således at alle sådanne ejerskifter og forhæftelser protokolleredes i landstingets skøde- og panteprotokoller. Endelig udnævnte landsdommerne såkaldte *ridemænd*, dvs. de folk, som skulle foretage udlæg i fri ejendom (Danske Lov 1-6-7). *Tingtiden*⁴ var på de store ting hver 14. dag, i modsætning til de lavere instanser, hvor tingene mødtes hver 8. dag. På Fyn og Lolland-Falster afholdtes der dog kun landsting en gang om måneden.⁵

Landstingenes embedsmænd

Normeringen ved landstingene var i 1805 for Sjælland: 2 faste (»virkelige«) landsdommere, hvoraf den ene også var herredsfoged, 1 konstitueret landsdommer, som samtidig var landstingshører og -skriver samt professor ved Sorø Akademi, 1 vicelandsdommer (med mødepligt i retten og med successionsret, men uden løn).⁶

For *Lolland-Falster*: 1 landsdommer, som samtidig var herredsfoged og borgmester, 1 landstingshører og -skriver, som samtidig var over- og under-

retsprokurator og landeværnsløjtnant. 1 stilling som vicelandsdommer var vakant.

For *Fyn*: 2 landsdommere, hvoraf den ene også var auktionsdirektør, kirkeskriver og landvæsenskommissær; han hed L.M. Bendz (1751-1824) og er et godt eksempel på embedsakkumulering i forbindelse med et landsdommerembede. Før 1797 var han foruden landsdommer også borgmester, byfoged og politimester i Odense, kirkeskriver i Fyns stift og auktionsdirektør⁷. Desuden 2 vicelandsdommere, 1 landstingshører og -skriver.

For *Jylland*: 2 landsdommere, den ene tillige major og bataljonskommandør, den anden borgmester, 4 vicelandsdommere, 1 landstingshører, 1 landstingsskriver.

For *Bornholm*: 1 landsdommer, som samtidig var landstingshører og -skriver.

Ved *Hof- og Stadsretten* var der 1 justitiarius, 15 assessorer og 1 justitssekretær.

Landstingshørerens hverv var at underskrive og forsegle domsakterne, både til bekræftelse af udskriftens rigtighed og som vidne. Landstingsskriveren varetog alle retsskriverforretningerne.

Som det fremgår var disse funktioner samlede hos een embedsmand undtagen ved det jyske landsting.

Uddannelsen

Landsdommernes *uddannelse* var ikke ensartet. Skønt universitetets juridiske eksamen havde været etableret siden 1736 var ikke alle landsdommerne juridiske kandidater. Af de otte fungerende dommere i 1805 havde de seks den juridiske universitetseksamen,

mens to, en i Viborg og en i Odense, var såkaldt »danske jurister« (exam. jur.).⁸ Af de syv vicelandsdommerne var de seks cand.jur., en exam.jur. Af de fem landstingshørere og -skrivere var en cand.jur., de øvrige exam.jur.⁹ Alle dommere ved Hof- og Stadsretten var juridiske kandidater.

Lønnen

Landsdommernes lønninger bestod dels af en fast gage, dels af uvisse indtægter (sportler). Den faste gage ved de tre store landsting var for 1. landsdommer 400 rdl., 2. landsdommer 300 rdl. Lolland-Falsters landsdommer fik kun 300 rdl. Landsdommernes samlede faste gage kunne altså opgøres til 2.400 rdl. De uvisse indtægter var ret betydelige. Umiddelbart før 1805 opgøres de for de sjællandske landsdommere til 430 rdl., de jyske til 854 rdl., de fynske til 200 rdl. og Lolland-Falsters til 100 rdl. De underordnede embedsmænd lønnedes udelukkende gennem uvisse indtægter, som til gengæld var høje. Landstingshøreren i Viborg oppebar 1.572 rdl., heraf var dog 372 rdl. konge-korntienden af Rødding og Vammen sogne. Skriveren havde 500 rdl. For den sjællandske embedsmand var beløbet 1.200 rdl., for den fynske 300 rdl. og for Lolland-Falsters 200 rdl. Et par embedsmænd havde herudover en ikke ubetydelig biindtægt ved udgivelse af landstingstidenderne. For Sjællands vedkommende hed publikationen *Sjællandsfars Landstingstidende* eller i tidsskriftform *Themis*. Det var redigeret af konstitueret landsdommer, landstingshører og -skriver, professor Hans Nic. Nissen, som opgiver indtægten til 6-700 rdl.¹⁰ *Extract af hvis inden Fynboe Landsting er læst og passeret* redigeredes af høreren og skriveren B. Rasmussen. Hans honorar var 130 rdl. årligt. Derimod fandtes der før 1805 ikke nogen retstidende for Nørrejylland.¹¹

Landstingenes domiciler

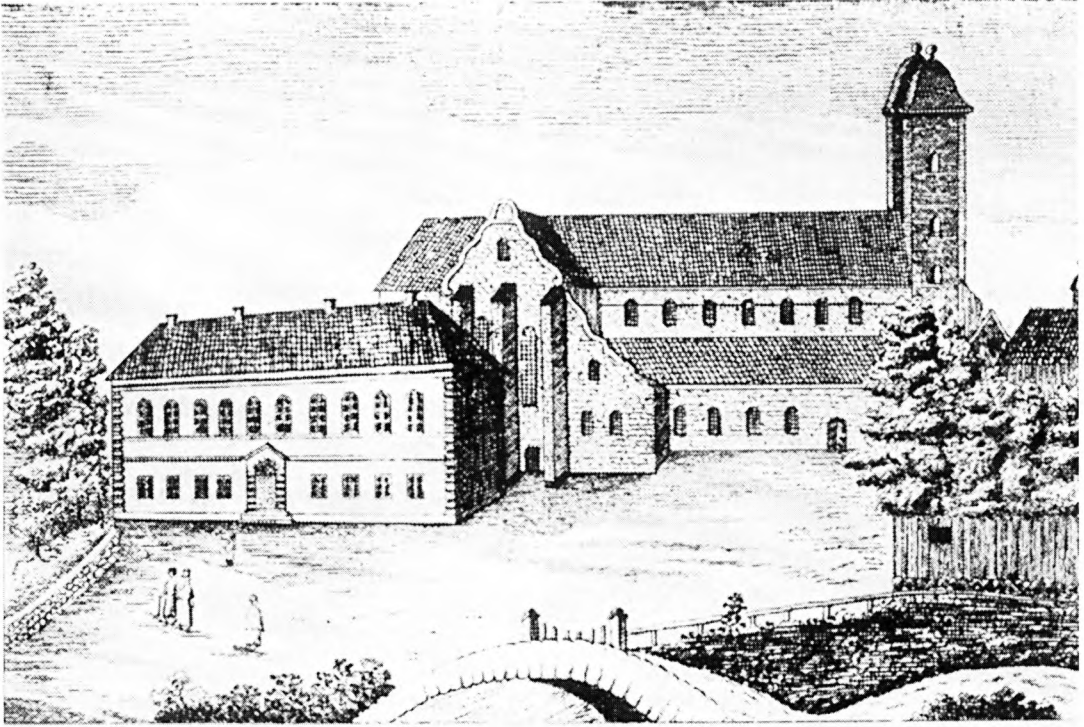
Domhuset i Ringsted var indrettet til landstinget i 1584 i Sct. Bendts kirkes nordre kapeller.¹² I 1805 betegnes det som en forfalden tilbygning til kirken; der var to værelser med adskillige mangler¹³. Gælden i huset var 242 rdl., som man beregnede lig med husets værdi. Det Lolland-Falsterske landsting havde ikke egen bygning, men blev afholdt på Maribo rådhus.

Landstingshuset i Odense lå på Torvet, nabo til rådhuset, og ansattes til en værdi af 2.000 rdl. Gælden var 146 rdl. Huset var i 1704 købt af en daværende landsdommer, nyopbygget i grundmur, indrettet ved frivillige gaver af private folk og temmelig vel vedligeholdt. Det var forsikret i den almindelige brandkasse for 2.390 rdl. Landstingshuset i Viborg havde en anslået værdi af 1.200-1.500 rdl. og en formue på 3.000 rdl. Huset, som lå tæt nord for Domkirken, kaldtes Domhuset og var af grundmur, 69 3/4 alen langt, 20 alen bredt; der var ingen have og ingen vand. Det var på to etager, nederste etage var en høj kælder, som bl.a. anvendtes til depot for det daværende regiment. I anden etage holdtes landstinget.¹⁴

Landstingsbygningernes samlede værdi og kapitaler opgjordes til 4.854 rdl., idet man åbenbart nedskrev domhuset i Viborg til kun 1.000 rdl. Bornholms landsting holdtes fra 1776 i Rønne rådhus på hjørnet af Storegade og Rådhusstræde. Hof- og Stadsretten havde til huse i en ejendom på Østergade i København, omtrent på det sted, hvor man i dag har hovedindgangen til Illums varehus.¹⁵

Forarbejder og høring

Reformregeringens første skridt på domstolsområdet var en reform af de norske overretter.¹⁶ En *forordning af 11. august 1797*, som generalprokurør

Domkirken og Domhuset i Viborg

Tegning af Viborg domkirke og domhus, til venstre skimtes rådhuset. Tegningen må stamme fra årene mellem 1835 og 1848, hvor det gamle domhus også gav rum til den norske provinsialstænderforsamling. Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

Chr. Colbiørnsen havde skrevet udkast til, afskaffede Overhofretten, laugtingene og rådstueretterne, som erstattedes af fire såkaldte stiftsoverretter. Forordningen blev i ret høj grad mønsterskabende for de følgende forordninger for Island (11.7.1800),¹⁷ for Vestindien (25.5.1804)¹⁸ og endelig for Danmark med *forordningen af 25. januar 1805*, som afskaffede de gamle landsting og som er emnet for denne artikel. For Bornholms vedkommende ophævedes landstinget først i 1813, og øen fik en særordning.¹⁹

Adskilligt tyder på, at man oprindeligt ikke i kancelliet har anset det for påkrævet med en mere omfattende nyordning af de danske landsting. Det ser således ud til, at man først hen på

året 1804 er gået i gang med konkrete planer, og den direkte anledning kan have været et indkommet forslag om en udvidelse af tingtiderne med tolv ekstraretter beregnet til pådømmelse af offentlige sager (straffesager eller delinkventsager). I skrivelse af 31. marts 1804 forespurgte kancelliet landsdommerne om deres syn på dette forslag. I løbet af april måned indløb svarene, som er interessante ved det indblik de giver i landstingenes virkemåde.²⁰

Dommerkollegiet i Viborg afviste forslaget; det var til ingen synderlig nytte, men ville kun være til betydelig udgift og besværlighed. Det ville nemlig ikke give en hurtigere retsforfølgning, fordi straffesagerne altid blev

pådomt i det samme landsting, som de var indstævnedede til.

Dommerne ved de mindre landsting – Odense og Maribo²¹ – argumenterede med, at der ofte gik flere måneder, hvor der ikke var offentlige sager for retten. Den lollandske landsdommer fandt det særlig byrdefuldt og bekosteligt med flere landsting, fordi han som borgmester i Nakskov måtte bo der og derfor til hvert landsting måtte *gøre rejser på 8 mil i et land, hvor vejene stundom er næsten ufremkommelige.*

Hans kollega, der boede i en anden provins, kom kun sjældent til landstinget. En god løsning ville det være, at der – fra man modtog en offentlig sag fra amtmanden – blev fastsat en frist på 14 dage til afholdelse af en ekstraret, hvis der da ikke indtraf en ordinær session forinden.

Landsdommerne i Odense pointerede, at der altid burde berammes en ekstraret, når den anklagede var under arrest, men at det faktisk allerede var påbudt i den ovennævnte forordning

Chr. Colbiørnsen (1749-1814), der udnævntes til generalprokuør i 1788. Fra 1804 var han justitiarius for højesteret. Han fik en betydelig indflydelse på de forskellige love vedr. retsplejen, som udstedtes i tiden før og efter 1800. Foto: Det kongelige Bibliotek.

fra 1796.²² Men også i andre sager vil det være en stor velgerning, hvis rettergang og sagførelse blev forkortet ved afholdelse af landsting hver 8. eller hver 14. dag. Imidlertid var der, i modsætning til andre embedsmænd, ikke blevet ændret på landsdommernes løn i langt over hundrede år, og en forandring som den nævnte ville derfor føles meget byrdefuld. Landstingenes embedsmænd havde nemlig for at have det nødtørftigste til deres underhold måttet søge næring og bopæl på landet, ofte langt fra landstingsbyen, eller også har de – *som først i senere tider er bleven tilladt og meget var at ønske kunne undgås*²³ – overtaget retsbetjentembeder i andre herreder i stiftet eller i andre købstæder. Hyppigere rejser til landstinget ville være meget besværligt og bekosteligt og ville kunne gå ud over deres lokale embedspligter. Med henvisning til forordningen for Norge fra 1797 foreslog man derfor oprettelsen af en stiftsoverret for hvert stift, som blev holdt hver 8. eller hver 14. dag. Hertil behøvedes kun (!) en justitiarius og to assessorer samt en sekretær eller skriver.

Reformen 1805

Denne høringsrunde, som først var afsluttet i slutningen af april, kan vanskeligt tolkes anderledes, end at man i kancelliet endnu i foråret 1804 har omgåedes med tanker om at nøjes med en udvidelse af landstingssessionerne og undgå en mere gennemgribende reform af landstingene. Landsdommernes temmelig negative holdning, særlig ved de mindre landsting, kan have været medvirkende til at ændre indstillingen i kancelliet. Det *Udkast til Forordning, hvorved der i Danmark beskikkes Provincial-Overretter i Landstingenes og Raadstue-Retternes Sted m.v.*, der foreligger som en første begyndelse til en reform, må altså antagelig være blevet til så sent som efter april

måned i 1804, og det kan allerede her anmærkes, at hverken dette udkast eller de senere udformninger blev sendt til høring ved landstingene.

Tanken om at overføre de norske *stiftsoverretter* til Danmark vandt absolut ikke gehør i kancelliet.²⁴ Utvivlsomt har man fra første færd regnet med en nedlæggelse af de små landsting, mens man på den anden side har anset det for naturligt at bevare en appelinstans for henholdsvis Øst- og Vest-Danmark. For Vest-Danmark, dvs. for Viborgs vedkommende, var der i første omgang stort set alene tale om en navneændring og en overtagelse af appelsagerne fra købstæder med »landstingsret«. Anderledes for Øst-Danmark. Reformforslagets virkelige genstreg ligger i, at man ved at inddrage Hof- og Stadsretten i København i nyordningen helt kunne sige farvel til institutionen i Ringsted og etablere en appelinstans for hele det østlige Danmark i Hof- og Stadsretten, vel at mærke i de allerede eksisterende lokaler og uden at normere nye dommerstillinger!

Det østlige Danmark blev defineret som øerne indtil Lillebælt. Lillebælt kunne ganske vist næsten altid passes om vinteren, og det talte i og for sig for at lade Fyn høre ind under retten i Viborg, men tre argumenter blev anført for Fyns tilknytning til København, og de vejede efter kancelliets mening tungere: At parterne ofte ville have andre ærinder i hovedstaden, at der her var mange flere og dueligere prokuratorer at vælge imellem, og at man også her allerede ved sagens åbning kunne antage en højesteretsadvokat, når man regnede med at sagen skulle gå for Højesteret.²⁵

Det omtalte udkast er utvivlsomt blevet til efter retningslinjer udstukket af *Christian Colbjørnsen* (1749-1814), som på denne tid var justitiarius i Højesteret og fungerede som en slags juridisk konsulent for kancelliet; ideen

om en kombination af Hof- og Stadsret og Overret er således fostret af ham. De ændringer og forbedringer i forhold til det første udkast, som kom til, skyldes også Colbiørnsen, bl.a. afskaffelsen af ridemænd (se nedenfor), og i det hele har Colbiørnsen sat sit afgørende præg på nyordningen.²⁶

I indledningen til forordningen nævnes som hovedformål at fremskynde retssagers behandling og at lette undersåtterne adgangen til lovenes beskyttelse. I forestillingen til kongen anføres desuden, at forandringen kan gennemføres, *uden at Deres Majestæts kasse derved alt for meget besværes.*

Som allerede nævnt var mønsteret for selve forordningen allerede lagt ved forordningen for Norge fra 1797. Således er begge forordninger ordnet i ganske de samme tre kapitler, det første om oprettelsen af landsoverretter, det andet om deres virkekreds og sagsområde og det tredje om rettergangsmåden.

Den nye domstol for det østlige Danmark kom til at hedde *Den kongelige Landsoverret, samt Hof- og Stadsret.* I forestillingen gives en udførlig begrundelse for sammenlægningen af de to domstole. For det første var dette billigere frem for at oprette en særskilt domstol, for det andet kunne Hof- og Stadsretten overkomme arbejdet, fordi sørettens, politirettens og gæsterettens sager nu indstævnedes lige til Højesteret, mens de tidligere blev indankede for Hof- og Stadsretten; dertil kom at de civile sagers antal var langt færre end forhen på grund af den heldige virkning af forligelseskommissionerne.²⁷ Endelig trængte Hof- og Stadsrettens medlemmer under alle omstændigheder i høj grad til en lønforbedring – man foreslog efterfølgende et tillæg til hvert medlem på 200 rdl.

Den jyske overret skulle hedde *Den kongelige Landsoverret i Viborg.* I modsætning til øernes overret fik den jyske en *præsident*, nemlig stiftamt-

manden over Viborg stift. Han skulle så ofte som muligt indtage sit sæde i retten og overvåge at alt gik rigtigt til, men han måtte ikke tage del i sagernes behandling. Hvis dommerne fik forfald eller var inhabile skulle han konstituere lovkyndige mænd af magistraten eller andre.²⁸

Med hensyn til *tingtiden* skar forordningen igennem al diskussion og fastlagde møder hver uge om mandagen fra kl. 9 til kl. 2. Hvis det var påkrævet, kunne møderne strække sig over flere dage.

Hvad landsoverretternes ressort angår skete der for det første den ikke uvæsentlige indskrænkning, at *tinglysningfunktionen helt bortfaldt* og blev overført til de underordnede retsbetjente; tinglysning skulle herefter ske på vedkommende herredsting, og dersom det handlede om en jordejendom, der lå i to herreder, skulle tinglysningen ske ved det herredsting eller kongelige birketing, hvorunder hovedgården lå. Nyordningen ville betyde en stor lettelse for befolkningen, især for Øernes beboere. Men den forklarede også med, *at tinglysningerne ved landsoverretterne desuden i tiden ville meget formindskes, ja måske rent bortfalde, når udstykningen af jordegodser vedbliver således at gå frem, som allerede er begyndt.*²⁹

Den anden ændring var afskaffelsen af den gamle ridemands-institution. Ridemænd var to mænd, som blev udnevnt af landstingets dommere til at foretage udlæg i privilegeret ejendom (Danske Lov 1-24-42). Ordningen betød imidlertid kun, at udgifterne for den dømte blev forøgede, og for modparten var det besværligt, især på Øerne, hvis man skulle søge ridemænd udmeldte ved landsoverretten, førend man kunne få en overretsdom eksekveret. Dertil kom det ejendommelige, at ridemænd kun anvendtes i landdistrikterne, i København – hvor de fleste privilegerede boede – eller i køb-

1805. 226 Pl. om en Sættende et. ved Nyeord.

17 Jan. de paa Møen eller Nyeord hjemmehørende Jisserbaade eller aabne Fartøier, som si ere brændte for Væster) skal, hver Gang de passere dette Farvand, til Lodsen erlægge fire Skilling danſk i Lønde-Penge; Saa skal og Over-Lodsen, paa den ved See- og Løds-Mærkers Afhæftning gjorte færdvante Maade, i de offentlige Tidender tilfienbegive, naar og paa hvilken Sted ovennævnte See-Lønde og Wagers første Gang udlægges, saavelſom de Forandringer derved i Fremtiden maatte foreskide eller foretages.

18 Jan. Pat. daß allen dingpflichtigen Untergehörigen der mit Jurisdiction nicht versehenen adelichen Güter frey stehen solle, ein Solium in dem Schuld- und Pfand-Protocoll des Amts, woselbst sie dingpflichtig sind, zu suchen (f. Schleswig). p. 386.

25 Jan. Fr., hvorved der i Danmark beffiktes Landsoverretter i Landstingenes og Raadstueretternes Sted. Cancell. p. 10.

See, ang. Wærdien af de Sager, som kan indantes. for Høiestret, m. v., Fr. 6 Sept. 1805. *227*

Gr. Som det selv har været en Gienstand for Kongens Omhu, ved passende Love og Foranstaltninger, at fremme Rettens vedbørlige og hurtige Pleie; saa er det og blevet ham magtpaaliggende, at give Domstolene selv en forandret Indretning, naar Afgangen til Lovens Beskyttelse, ved saadan Forandring, end videre kunde lettes Underaatterne. I Doreensstemmelse hermed har han fundet det gavnligt, i nogle af de danske Provindser, at anordne nye Over-Retter: hvor nemlig disse beqvemmeligen kunde sættes istedenfor de hidtil værende Landstinge og de, visse Ridsstæder bevilgede, Raadstue-Retter. Han har, ved denne Forandring, ei alene taget Hensyn til, hvorledes Behandlingen og Afgjørelsen af Tvistigheder kunde fremskyndes; men ogsaa været betænkt

paa,

Fr. om Landsöverretter i Dmf. I. 17 §. 227. 1805.

paa, at have de Besøftligheder, som hidindtil have været 25 Jan. fordundne med Riibe- og Pante-Weves Wæning ved Landstingene, og med Dommers Execution, i Tilfælde da denne, efter de ældre Loves Forfæst, skulde foretages af Ridsmand. Hvorfor følgende befales:

I Cap.) Ang. Lands-Over-Rettens Stiftelse i Danmark, i Landstingenes og Raadstue-Rettens Sted.

1.) Landstingene i Sjælland og Møen, i Fyen og Langeland, i Laaland og Falster, samt i Nørre-Jylland, saavelſom Raadstue-Retterne i disse Provindfers Ridsstæder, skal være ophævede til den Tid, som i denne Fr. bestemmes.

2.) I disse Rettens Sted skal tvende Lands-Over-Retter bestikkes, nemlig: a.) En for Sjælland, Møen, Fyen, Langeland, Laaland og Falster, samt hestiggende mindre Lær; og b.) en for Nørre-Jyllands 4 Stifter.

3.) Den første af disse Lands-Over-Retter skal forbindes med Ridsstædets Hof- og Stadsret, saaledes, at Justitiarius og øvrige Tilforordnede i sidstnævnte Ret tillige skal være Dommere i Lands-Over-Retten.

4.) Ridsstædets Hof- og Stadsret skal derved høre for sære Mavn af den Kongelige Lands-Over-Ret, samt Hof- og Stads-Ret, i Ridsstædet; og begge disse Retter holdes paa det Hof- og Stadsretten anviste, eller heretter anvisende, Sted.

5.) Af denne Rets Tilforordnede skal i det mindste (saa mange, som efter Hof- og Stadsrettens nu værende Indretning findes til at udgjøre den dømmende Ret, være tilfede og votere i alle de Sager, som ved Lands-Over-Retten påkendes.

6.) Over-Retten for Nørre-Jylland skal bestaae af Justitiarius og 2 Afstøvers. Den skal fore Mavn af den Kongelige Lands-Over-Ret i Viborg, og holdes paa det hidtil værende Landstingehus sammesteds.

7.) Stiftamtmanden over Viborg Stift kor, saa ofte andre

Indledningen til forordningen af 25. januar 1805, som den er gengivet i Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger ved J.H. Schou, 1808. Som det fremgår, begrundes forordningen med ønsket om at lette borgernes adgang til lovens beskyttelse!

stæderne blev der ikke gjort nogen forskel på privilegerede og upriviligerede mht. dommes eksekution. Efter nyordningen blev alle eksekutionsforretninger naturligvis samlede hos vedkommende retsbetjent/foged.

Der er ingen grund til at gå nærmere ind på detaljerne i forordningens kapitel 2 og 3, som ikke indeholder væsentligt nyt; blot kan det nævnes, at begge landsoverretter skulle føre Danmarks riges våben i deres segl med rettens navn i omskriften. Det kan her tilføjes, at det samme år blev tilladt dommerne at anlægge uniform, både en daglig og en såkaldt stads-uniform, som nøje beskrives i en kancelli-

bestemmelse (kancellipromemorie af 27.7.1805). Til daglig skulle assessorerne bære karmosinrød kjole med sort guldbroderet krave, forgyldte knapper, hvid vest, grå pantalons, støvler og en trekantet hat med forgyldt krampe og knap.

Hovedtrækkene i 1805-reformen kan herefter opsummeres således:

1. Afskaffelse af de fire landsting i Ringsted, Maribo, Odense og Viborg.
2. Afskaffelse af alle rådstueretter.
3. Oprettelse af en selvstændig landsoverret i Viborg som ren appeldomstol og af en kombineret landsoverret og Hof- og Stadsret i København.

4. Afskaffelse af overretternes tinglysningsvæsen.
5. Afskaffelse af ridemænd.
6. Indførelse af en minimumsgrænse på 10 rdl. for underretssagers appel.³⁰

Reformens økonomiske konsekvenser

Tilbage står at redegøre for normeringen ved de nye landsoverretter, herunder behandlingen af det personale, som havde betjent landstingene, og i sammenhæng hermed de økonomiske konsekvenser af reformen.

Hof- og Stadsrettens personale overgik uden ændringer til også at være overrettens, bortset fra at der blev givet mulighed for ansættelse af flere kopister. De 15 assessorer (dommere) og justitssekretæren fik hver et tillæg på 200 rdl., og foreløbig ansattes en kopist med 200 rdl. i løn. Ved landsoverretten i Viborg ansattes 1 justitiarius (1.500 rdl.), 1 første-assessor (1.100 rdl. + et personligt tillæg på 100 rdl.) og 1 anden-assessor (1.000 rdl.). Desuden 1 sekretær (600 rdl. + 200 rdl. til skrivematerialer). De samlede udgifter til rets-personale blev herefter 8.100 rdl.

Landstingenes hidtidige personale var så talrigt, at det selvfølgelig ikke ville være muligt at anbringe det i de nye landsoverretters embeder. I praksis var der kun tale om de tre stillinger i Viborg, da personalet i København jo ikke blev udvidet. Men desuden understregede kancelliet, at heller ikke alle de hidtidige dommere havde de egenskaber, der udfordredes. Der er ingen tvivl om, at man her først og fremmest havde de embedsmænd i tankerne, som ikke havde kvalificeret sig gennem en embedseksamen; man ville med andre ord ikke mere acceptere danske jurister i de høje juridiske embeder ved overretterne. Forordningen indeholder dog ikke noget krav vedrørende dommernes kvalifikationer. Det blev først formuleret tyve år senere i forordningen om det juridiske stu-

dium af 26. januar 1821. For at kunne udnævnes til assessor såvel i Højesteret som overretterne krævedes der herefter ikke blot den fuldstændige juridiske eksamen, men den skulle være erhvervet med bedste karakter (§16).

Det først fornødne var at finde en justitiarius til landsoverretten i Viborg. I en skrivelse af 4. september 1804 tilbød kancelliet første landsdommer i Odense, Hans Koefoed (1750-1822) embedet. Men han betakkede sig. Blandt andet fordi han havde sit gods, Vejstrupgård, på Fyn, ville det blive betænkeligt at flytte til et så langt fra alt beliggende opholdssted som Viborg i Jylland. Han foretrak i stedet kancelliets tilbud om vartpenge (ventepenge) på 2/3 af lønnen.³¹

Den 4. december 1804 udsendte kancelliet derpå skrivelser til landstingenes samlede personale, hvor man anmodede den enkelte embedsmand om at vælge imellem et mere eller mindre bestemt tilbud om andet embede eller gå på ventepenge med 2/3 af lønnen.

Embedet som justitiarius i Viborg blev her tilbudt førstelandsdommeren Hans Christian Lautrup (1752-1808). Også han betakkede sig imidlertid og bad mindeligt om i stedet at måtte blive tillagt forhøjede ventepenge, men nu havde kancelliet fået nok, og man udnævnte ham til embedet.³²

De to assessor-stillinger i Viborg blev tilbudt landsdommerne i Ringsted. Førstelandsdommeren Thomas Bartholin-Eichel (1755-1829) blev udnævnt³³, mens den anden landsdommer og vicelandsdommeren begge sagde nej tak.³⁴ I stedet blev en vicelandsdommer fra Fyn anden assessor.³⁵ Endelig var der justitssekretærstillingen, den blev besat med en af de fire vicelandsdommere i Viborg efter først at have været tilbudt borgmesteren i Viborg.³⁶ Samtlige embedsmænd ved de to landsoverretter var juridiske kandidater.

Hele det øvrige faste personale ved landstingene, i alt 10 personer, foretrak ventepengene og blev afskediget 1. april 1805; her skal det dog tages i betragtning, at flere af dem havde andet embede. Ventepengene svingede fra 200 til 1.100 rdl. og den samlede pensionsudgift blev 5.500 rdl.³⁷ Men hertil kom pension til vicelandsdommerne, som fik tillagt 2/3 af de indtægter, de ville kunne have haft, når de stod for tur til udnævnelse til virkelige dommere.³⁸

Man kunne derfor forudse, at lønninger og pensioner langt ville overstige det, der ved nyordningen ville spares og indtjenes ved salg af landstingshuse m.v. Kancelliet foreslog på den baggrund en forhøjelse af alle sportler med 12½ %.³⁹ Når denne nye afgift blev lagt sammen med de sportler, som indkom ved landsoverretterne – og som ubeskåret skulle gå i det offentlige kasse – salg af ejendomme, plus sparede beløb på landsdommergager (2.400 rdl.) konkluderede kancelliet, at man kunne *med fuldkommen sikkerhed antage, at denne indretning ikke*

alene ingen nye byrder vil medføre, men at der, om ikke straks, som dog formodes, så dog i tiden når pensionerne ophører, vil blive et ikke ubetydeligt overskud.

Reformen ville dog medføre en enkelt eengangsudgift, som hang sammen med nedlæggelsen af overretterne som tinglysning sinstitutioner. Kancelliet fandt det nemlig påkrævet, at der af landstingsskriverne blev udfærdiget de fornødne ekstrakter af landstingenes pantebøger for hvert herred eller kongeligt birk til brug for de lokale retsbetjente, som nu skulle varetage tingslysning svæsenet, og skriversnes honorarer skulle udredes af den kgl. kasse.⁴¹ Disse uddrag indgår i dag i retsbetjentarkivernes skøde- og pantebogssektioner i landsarkiverne.

Det var oprindeligt, i udkastet, tanken, at reformen skulle træde i kraft ved udgangen af året 1804. Det blev først udskudt til januar måned udgang 1805, for i den endelige redaktion at blive fastsat til udgangen af marts måned. Landsoverretterne trådte således i funktion den 1. april 1805 og kom

Regnestykket blev gjort op således:

Ca. 130 danske retsbetjente – man så bort fra de private birker – kunne ansættes til en sportel-indkomst, som var deres største embedsindtægt, af 500 rdl

Deraf 1/8 (12½ %) til den kgl. kasse	8.000 rdl.
Samme af 50 norske retsbetjente	3.000 rdl.
Besparelse i forhold til hidtidige landsdommerlønninger	2.400 rdl.
Tiende, som oppebæres af landstingshøreren i Viborg.....	37 rdl.
12½ % afgift af de 6840 rdl., som sportlerne er beregnede til ved landstingene/landsoverretterne	800 rdl.

I alt årlig indtægt..... 14.572 rdl.

Herfra skal fratrækkes:

Lønninger til de nye landsoverretters personale	8.100 rdl.
Pensioner, maksimum	5.500 rdl.

I alt årlig udgift 13.700 rdl.

Det sandsynlige øjeblikkelige overskud..... 972 rdl.

Overskud når pensionerne bortfalder: ⁴⁰ noget over 6.000 rdl.

til at fungere ind til lov om rettens pleje af 11. april 1916 trådte i kraft den 1. april 1919.

Noter:

- 1 Frd. satte de underordnede retsbetjente under opsig af overdomstolene. § 1 afskaffede den såkaldte lavdag (DL 1-4-30) både ved over- og underretter. § 23 fastslog, at 6 ugers normalfrist for dommes afgivelse (DL 1-5-8) også gjaldt overdomstolene. § 34 indskærpede overdomstolenes pligt til at undgå sagers forhaling.
- 2 Frd. 6.9.1805 fratog folk ved kgl. birker retten til at appellere til Højesteret. Frd. 3.6.1809 indskrænkede birkeretlighederne væsentligt.
- 3 *Københavnske politi- og domsmyndigheder II*. Foreløbige arkivregistraturer udg. af Landsarkivet for Sjælland m.m., 1976, s. 27ff. Harald Jørgensen: *Thi kendes for ret. Studier i civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919*, 1980, s. 157ff.
- 4 Ifølge Danske Lov (1-3-6) skulle landstinget holdes *een gang hver måned i det mindste med mindre fornødenhed det udkræver da een gang hver 14. dag*.
- 5 Landstingenes rettergangsforhold m.v. var fastlagt ved anordning 23.1.1739.
- 6 Disse oplysninger og de følgende afsnits om landstingenes situation før 1805 er hentede fra: Rigsarkivet: Danske Kancelli. 2. depart. Registrantsag 1805 nr. 81, med bl.a. landstingenes svar på kancelliets skrivelse af 1.9.1804 ang. fuldstændig underretning om landstingenes nuværende forfatning i Danmark. Supplerende materiale fra: Chr. Kringelbach: *Appelinstansernes Embedsetat 1660-1919*, 1928, *Candidati og examinati juris 1736-1936* ved A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen 1-5, 1954-59; og H. Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer 1660-1869*, 1935.
- 7 Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer* (se note 6). Jfr. *Odense Bys historie 1789-1868*, s. 251f. En uheldig følge af denne akkumulering var, at samme dommer kunne komme til at fungere ved to instanser.
- 8 *Examinatus juris* (exam.jur.) var den latinske betegnelse for dem, der havde bestået juridisk eksamen for ustuderede.
- 9 I 1790 var der i alt 22 landsdommere, 14 var cand.jur., 4 exam.jur. og 4 ueksaminerede. *Højesteret 1661-1961* 2, 1961, s. 211.
- 10 Skr. til kancelliet 16.12.1804 (se note 6).
- 11 *Bibliotheca Danica I*, 1877, s. X.
- 12 *Danmarks Kirker, Sorø amt I*, s. 110. På *Re-sens Atlas* o. 1670 er det betegnet som nr. 2.
- 13 Det bemærkes om bygningen: *Når den skal sælges bør kirken købe den, da andre ikke kunne købe den uden for at nedbryde den, hvilket og kan være kirken ligegyldigt*.
- 14 Paul G. Ørberg: Af Viborg landstingsarkivs historie, *ARKIV* 1973, s. 193f.
- 15 Københavnske politi- og domsmyndigheder (se note 3) s. 32.
- 16 Harald Jørgensen: Thi kendes (se note 3), s. 249.
- 17 Den tidl. »Overret samt Laugtingene« erstattedes af en landsoverret.
- 18 De to tidl. landsting erstattedes af en landsoverret for alle vestindiske øer.
- 19 Plakat 29.6.1813. Kriminelle sager fra Bornholm kunne appelleres direkte til Højesteret, mens offentlige politisager og civile sager kunne appelleres til Hof-, Stads- og Landsoverretten i København. Om Bornholms landsting henvises i øvrigt til: M.K. Zahrtman: *Bornholms Landsting, Bornholmske Samlinger XVI*, 1925, s. 160ff. I akterne om retsreformen i 1805 er Bornholm ingensteds omtalt.
- 20 Rigsarkivet: Danske Kancelli 2. depart. (se note 6) De sjællandske landsdommeres svar ses ikke bevaret.
- 21 Hans Koefoed (1750-1822) i Odense og Ferdinand Tøttrup (1765-1825), borgmester og byfoged i Nakskov samt herredsfoged i Lollands søndre herred.
- 22 Forordning 3.6.1796 §§ 29 og 37. Paragrafferne skal sammenholdes med den vigtige § 25, som foregreb »grundlovsforhøret«: *Når nogen, p.g.af begået misgerning eller forbrydelse er bleven pågreben og fængslet, da skal den vedkommende rettens betjent, inden 24 timers forløb, holde forhør over den anklagede*
- 23 Rigsarkivet: Danske Kancelli 2. depart. (se note 6).
- 24 Betegnelsen *landsoverret* kommer ind i konceptet til forestilling som en rettelse af provinzial-overret.
- 25 Forestilling om landstingenes ophævelse og landsoverretters oprettelse. Rigsarkivet: Danske Kancelli (se note 6).
- 26 Colbiørnsens navn figurerer ikke i akterne, men håndskriften afgør med sikkerhed hans identitet.
- 27 Forligelseskommissioner var indført ved frd. 10.7.1795. Deres væsentlige betydning fra begyndelsen er belyst i: Lotte Dombornowsky: »*Slagsmaale ere nu om Stunder langt sjældnere*«, 1985.
- 28 I Hof- og Statskalenderen anføres stiftamtmanden i Viborg i spidsen for landsoverretten helt frem til retsreformen i 1919, som afskaffede denne ret. Efter sagens natur var han den eneste amtmand, som var tillagt ti-

- tel af retspræsident. Rettens daglige leder var naturligvis justitiarius.
- 29 Frd. 15.5.1769, 20.10.1778, plakat 26.11.1800.
- 30 Frd. § 5: Dog må ingen sag antages ved disse retter, medmindre den angår 10 rdlrs. værd eller derover.
- 31 Skr. 12.9.1804. Rigsarkivet: Danske Kancelli (se note 6). Pensionen blev 500 rdl.
- 32 Resol. 22.3.1805. Rigsarkivet: Danske Kancelli (se note 6). Han afskedigedes allerede 22.8.1806.
- 33 Resol. 22.3.1805. Rigsarkivet: Danske Kancelli (se note 6). Fratrådt 30.4.1806.
- 34 Landsdommer Johannes Galschiøt (1749-1812) og vicelandsdommer, professor Hans Nic. Nissen (1755-1815). Deres pension fastsattes til henholdsvis 550 og 900 rdl.
- 35 Cand.jur. Stephan Jørgensen (1758-1834), som havde været byfoged i Fåborg og herreds foged i Salling herred. 2.assessor 1805-18, 1.assessor 1818-26.
- 36 Svarskr. fra borgmester Christian Tolstrup 27.12.1804. Rigsarkivet. Danske Kancelli (se note 6). Vicelandsdommeren var Henrik Johan Leth (1761-1845), justitssekretær 1805-45.
- 37 Rigsarkivet: Danske Kancelli. Brevbog for 2. depart. 1. halvår 1805 nr. 450. Højeste pension, 1.100 rdl., tilfaldt den gamle landstingshører, justitsråd, exam.jur. Henrik Rosenauer Hauch (1738-1818) i Viborg.
- 38 Det forekommer noget ejendommeligt at tillægge vicelandsdommerne pension, da de jo ikke fik løn, og ordningen synes heller ikke at være blevet realiseret.
- 39 Frd. herom udkom samme dag som frd. om retsreformen 25.1.1805.
- 40 Som note nr. 37.
- 41 Sagen indeholder ikke noget overslag over denne udgift.